

ILMIY-TEXNIK TARAQQIYOT JARAYONIDA RAQAMLI BANKLARNING IQTISODIY O‘SISHGA QO‘SHGAN HISSASI

Axmedova Feruza Abdumadjitovna

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, “Bank va moliya” kafedrası katta o‘qituvchisi
e-mail: feruzaaxmedova007@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sharoitida raqamli banklarning shakllanishi, rivojlanish omillari va ularning iqtisodiy o‘rishni jadallashtirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Raqamli moliyaviy xizmatlar infratuzilmasining takomillashuvi, fintex texnologiyalari, masofaviy bank xizmatlari, ochiq bank tizimi (Open Banking) va sun‘iy intellekt asosida boshqaruv mexanizmlarining joriy etilishi iqtisodiyot samaradorligini oshirishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatayotgani asoslab beriladi. Maqolada O‘zbekistonda raqamli banklar rivojining bugungi holati va istiqbollari yoritilib, innovatsion iqtisodiyot modeliga o‘tishda ularning funksional roli ochib beriladi.

Kalit so‘zlar. Raqamli bank, ilmiy-texnik taraqqiyot, innovatsion iqtisodiyot, fintex, iqtisodiy o‘rish, masofaviy xizmatlar, raqamli transformatsiya, Open Banking, sun‘iy intellekt, moliyaviy barqarorlik.

KIRISH

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida kechayotgan ilmiy-texnikaviy taraqqiyot moliyaviy sektorning tubdan o‘zgarishiga olib kelmoqda. Xususan, raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, blokcheyn, katta ma‘lumotlar (Big Data) va bulutli xizmatlar asosida faoliyat yurituvchi raqamli banklar iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Raqamli banklar nafaqat bank xizmatlarini optimallashtirish va tezkorlashtirish, balki iqtisodiyotda samaradorlikni oshirish, investitsion faollikni kuchaytirish va moliyaviy inklyuziyani ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yangi industrializatsiya jarayonlari avj olayotgan hozirgi sharoitda raqamli banklar iqtisodiy o‘rishni qo‘llab-quvvatlovchi strategik moliyaviy institut sifatida namoyon bo‘lmoqda. Masofaviy bank xizmatlarining kengayishi, mobil to‘lovlar bozorining o‘rishi, fintex kompaniyalari bilan hamkorlik va kreditlash jarayoniga ilg‘or texnologiyalarning integratsiyasi iqtisodiy faoliyatni sezilarli darajada jadallashtirmoqda.

O‘zbekiston bank tizimi ham raqamli transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda. So‘nggi yillarda joriy etilgan elektron to‘lov tizimlari, onlayn-bank xizmatlari, masofaviy identifikatsiya mexanizmlari va yangi avlod bank platformalari mamlakat iqtisodiy o‘rishining qo‘shimcha omiliga aylangan. Bu jarayonlar innovatsion iqtisodiyot modeliga o‘tishda banklarning rolini yanada kuchaytirib, raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Ushbu tadqiqot raqamli banklarning ilmiy-texnik taraqqiyot davridagi ahamiyati, ularning iqtisodiy o‘rishga ta‘siri hamda milliy bank tizimida ushbu jarayonning istiqbolli yo‘nalishlarini tahlil qilishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda raqamli banklarning ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida iqtisodiy o‘rishga ta‘sirini o‘rganish maqsadida bir nechta ilmiy yondashuvlar va tahlil usullari qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik asosi quyidagilardan iborat:

1. Nazariy tahlil usuli. Raqamli banklar, fintex texnologiyalari, raqamli transformatsiya, ilmiy-texnik taraqqiyot, innovatsion iqtisodiyot modellari bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajribalar, quyidagi tashkilotlar ma‘lumotlari o‘rganildi:

- Jahon banki (World Bank)
- Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF)

- Bank for International Settlements (BIS)
- European Banking Authority (EBA)

Shuningdek, O'zbekiston bank tizimi bo'yicha statistik ma'lumotlar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi.

2. Empirik-statistik tahlil usullari. Ushbu usullar yordamida raqamli bank xizmatlari ko'rsatkichlari va iqtisodiy o'sish dinamikasi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanadi. Tahlil qilindi:

- Masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchilar soni o'sishi
- Raqamli to'lovlar hajmi va ularning yillik o'sish sur'atlari
- Banklar tomonidan ko'rsatilayotgan onlayn kreditlash hajmi
- Raqamli xizmatlar ulushining bank rentabelligiga ta'siri

3. Komparativ (taqqoslama) usul. Raqamli banklar rivojlanishining O'zbekiston, Janubiy Koreya, Singapur, Buyuk Britaniya kabi davlatlar tajribasi bilan solishtirma tahlili orqali rivojlanish mexanizmlari o'rganildi.

4. Iqtisodiy-modellashtirish elementlari. Raqamli xizmatlar hajmining iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholashda regressiya yondashuvi va korrelyatsion tahlildan foydalanildi. Ushbu tahlil orqali raqamli bank xizmatlarining iqtisodiy faollik, investitsion muhit va moliyaviy inklyuziyaga ta'siri aniqlanadi.

5. Ekspert baholash usuli. Bank sohasi mutaxassislari, fintex kompaniyalari vakillari va iqtisodiy tahlilchilar fikrlari asosida raqamli banklar rivojining asosiy to'siqlari va istiqbollari baholandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvi O'zbekiston bank tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. So'nggi yillarda raqamli bank xizmatlari mamlakatda iqtisodiy o'sishning muhim drayveriga aylana boshladi. Quyida bu jarayon TBC Bank Uzbekistan, Kapitalbank, Ipak Yo'li Banki, Xalq banki kabi yirik banklar misolida tahlil qilinadi.

1. TBC Bank Uzbekistan - to'liq raqamli modelning iqtisodiy o'sishga ta'siri. TBC Bank O'zbekistonda birinchi litsenziyalangan to'liq raqamli bank sifatida faoliyat yuritmoqda. Bankning aynan raqamli biznes modeli quyidagi natijalarni ko'rsatmoqda: 2020–2024 yillar davomida TBC Bank mijozlar soni milliondan oshib, bozorga raqobatni kuchaytirdi. Bankning 100% onlayn kreditlash modeli tufayli iste'mol kreditlarining qayta ishlash muddati bir necha soatdan 15 daqiqagacha qisqardi. Bu tezkorlik iqtisodiy faol iste'molni oshirib, ichki bozor aylanmasini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Raqamli identifikatsiya (e-KYC) orqali bankning xizmat ko'rsatish xarajatlari sezilarli kamaygan, bu esa foiz stavkalarining pasayishiga yordam bermoqda.

Iqtisodiyotga ta'siri esa TBC Bankning raqamli kreditlash modeli chakana savdo va xizmatlar sektorida talabni barqaror oshirdi. Raqamli bank mahsulotlarining ommalashuvi kichik biznes kreditlash hajmining ortishiga yordam berdi.

2. Kapitalbank - mamlakatdagi eng yirik raqamli tranzaksiyalar operatori. Kapitalbank 2023-2024 yillarda O'zbekistonda eng katta raqamli tranzaksiyalar ulushiga ega bank bo'lib, uning mobil ilovasi (Kapitalbank Super App) 10 milliondan ortiq foydalanuvchiga ega.

Tahlil natijalari: Bankning masofaviy operatsiyalar ulushi 90% dan oshgan. Onlayn to'lovlar hajmi esa yiliga o'rtacha 40–60% ga o'smoqda. Bundan tashqari, mobil ilova orqali shaxsiy pul o'tkazmalari, QR to'lovlar, onlayn kommunal xizmatlar iqtisodiyotda tranzaksion xarajatlarni keskin kamaytirmoqda. Iqtisodiyotga ta'siri esa,

Naqd pulsiz iqtisodiyot ulushi ortib, soliq tushumlarida shaffoflik kuchaymoqda. Bank orqali o'tuvchi elektron tranzaksiyalar hajmi iqtisodiy faollikni oshirib, iste'mol bozorining kengayishiga xizmat qilmoqda.

3. Ipak Yo'li Banki - Fintex bilan integratsiya orqali sanoat va xizmat ko'rsatish sektoriga ta'siri. Ipak Yo'li Banki fintexlar bilan faol hamkorlik qilishi bilan ajralib turadi (Payme, Apelsin va boshqalar). Tahlil natijalari: Bankning fintex ekotizimi orqali amalga oshirilayotgan to'lovlar hajmi millionlab tranzaksiyalarni tashkil etmoqda. Tezkor kreditlash tizimi (AI scoring) kichik tadbirkorlik kreditlari bo'yicha rad etilish koeffitsientini kamaytirib, iqtisodiy subyektlar uchun qo'shimcha

imkoniyat yaratmoqda. Iqtisodiyotga ta'siri esa Fintex integratsiyasi mikro va kichik bizneslarning moliyaviy kirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Xususiyl tadbirkorlikdagi investitsion faollik oshmoqda. AI scoring kredit ajratish jarayonini 5–10 daqiqagacha qisqartirgan.

4. Xalq banki - raqamli to'lovlar orqali ijtimoiy sektorni transformatsiya qilmoqda

Xalq banki nafaqa to'lovlari, ijtimoiy to'lovlar, davlat xizmatlari bilan bog'liq tizimlarda raqamli mexanizmlarni faol joriy etmoqda. 2022–2024 yillar davomida bankning "Xalq Mobile" foydalanuvchilari tez o'sib, 4 milliondan oshdi. Davlat to'lovlarning raqamlashtirilishi iqtisodiyotda ma'muriy xarajatlarni 50% gacha qisqartirish imkonini berdi. Bankning raqamli platformasi orqali nafaqa va kompensatsiyalar to'liq elektron shaklga o'tkazildi. Iqtisodiyotga ta'siri esa ijtimoiy to'lovlarning raqamlashtirilishi byudjet mablag'larining tejallishiga olib kelmoqda. Aholining moliyaviy inklyuziyasi kengayib, rasmiy sektorga kirish darajasi oshmoqda. Tahlil natijalarini sxematik ko'rinishda quyidagi jadvalda tanishib chiqamiz:

1-jadval

O'zbekiston banklari misolida raqamli bank xizmatlari tahlili

Bank nomi	Raqamli xizmatlar ko'rsatkichi	Texnologik yutuqlar	Iqtisodiyotga ta'siri
TBC Bank Uzbekistan	1 mln+ raqamli foydalanuvchi, 100% onlayn kreditlash	e-KYC (masofaviy identifikatsiya), AI scoring, Mobil-only bank modeli	Kredit olish tezligi oshdi (15 daqiqa), Iste'mol bozorining kengayishi, Bank xarajatlarining kamayishi natijasida foiz stavkalari pasayishi
Kapitalbank	10 mln+ ilova foydalanuvchilari, 90% masofaviy operatsiyalar	Super App modeli, QR to'lovlari, Onlayn o'tkazmalar	Naqd pulsiz iqtisodiyot ulushi oshdi, Soliq tushumlarida shaffoflik kuchaydi, Ichki bozorda tranzaksion xarajalar kamaydi
Ipak Yo'li Banki	Fintex orqali to'lovlar milliardlab tranzaksiyalarni tashkil qiladi	Payme, Apelsin kabi platformalar bilan integratsiya, AI asosida tezkor kreditlash	Mikro va kichik biznes kreditlari kengaydi, Kredit olish jarayoni 5–10 daqiqaga qisqardi, Tadbirkorlik faolligi oshdi
Xalq banki	4 mln+ "Xalq Mobile" foydalanuvchisi, Davlat to'lovlarning 80% dan ortig'i raqamli	Ijtimoiy to'lovlar raqamlashtirilishi, Onlayn nafaqa tizimi	Davlat xarajatlari 50% gacha tejandi, Moliyaviy inklyuziya kengaydi, Ijtimoiy sektor samaradorligi oshdi
Umumiy sektor natijalari	Raqamli to'lovlar hajmi 2017–2024 yillarda 15 baravar o'sdi, 70% bank xizmatlari onlayn	AI, Big Data, blokcheyn asosidagi xizmatlar kengaymoqda	Iqtisodiy o'sishning yangi drayveri shakllandi, Soliq bazasi kengaydi, Kichik biznes moliyalashtirish tezlashdi

Yuqoridagi banklar misolida olingan natijalarni umumlashtirganda, mamlakat bo'yicha quyidagi jarayonlar kuzatilmoqda:

1) Raqamli to'lovlar bozori eksploziv o'smoqda, ya'ni 2017-2024 yillarda raqamli to'lovlar hajmi 15 baravar oshgan. Bu iqtisodiy aylanma tezligini sezilarli oshirdi.

2) Masofaviy bank xizmatlari ulushi 70% dan ortdi. Bank tizimidagi operatsiyalarning ko'pchiligi ofislarga bormasdan amalga oshirilmoqda.

3) Onlayn kreditlash segmenti iqtisodiy o'sishning yangi drayveriga aylandi. AI scoring joriy etilishi kredit olishni ommalashtirdi, ayniqsa: tadbirkorlar, kichik sanoat korxonalari uchun.

4) Raqamli banklar mamlakat yalpi ichki mahsulotiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda: Tranzaksion xarajatlarning kamayishi, soliq tushumlarining oshishi, kreditlashning tezlashuvi, bu iqtisodiy o'sish sur'atlarining barqaror yuqoriga ko'tarilishiga yordam bermoqda.

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli banklarning faol rivoji iqtisodiy tizim samaradorligini oshirib, yangi industrializatsiya sharoitida iqtisodiy o'sishni jadallashtiruvchi strategik omilga aylanmoqda.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ilmiy-texnik taraqqiyot jarayonida raqamli banklarning iqtisodiy o'sishga qo'shayotgan hissasi tobora ortib bormoqda va ular innovatsion iqtisodiyotning ajralmas omiliga aylanmoqda. Raqamli banklar orqali moliyaviy operatsiyalarning avtomatlashtirilishi, masofaviy xizmatlar joriy etilishi, sun'iy intellekt va fintex texnologiyalari asosida kreditlash, raqamli to'lov infratuzilmasining rivojlanishi iqtisodiyotning barcha sohalarida samaradorlikni oshirayotganini kuzatish mumkin.

Raqamli banklar tranzaksion xarajatlarning kamayishi, moliyaviy inkluziyani kengaytirish, kredit resurslarining tez va shaffof taqsimlanishi, biznes jarayonlarining optimallashtirilishi hamda soliq tushumlarining oshishi orqali iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi. O'zbekiston misolida qaraydigan bo'lsak, raqamli to'lovlar hajmining keskin oshishi, masofaviy bank xizmatlaridan foydalanishning ommalashuvi, onlayn kredit segmentining kengayishi mamlakat iqtisodiyotida raqamli transformatsiyaning jadal ketayotganini tasdiqlaydi.

Shuningdek, raqamli banklar sanoat korxonalari, kichik biznes va xizmat ko'rsatish sektori uchun yangi moliyaviy imkoniyatlarni yaratmoqda. Bu esa yangi industrializatsiya jarayonida iqtisodiy faoliyatni jadallashtirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish hamda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Takliflarim quyidagilardan iborat:

1. Raqamli bank xizmatlari ekotizimini yanada kengaytirish. Banklar raqamli mahsulotlarni diversifikatsiya qilishi, fintech kompaniyalari bilan hamkorlikni kuchaytirishi lozim. Bundan tashqari, banking-as-a-Service (BaaS) platformalarini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi.

2. Sun'iy intellekt va Big Data asosidagi kredit baholash tizimlarini keng joriy etish. Kredit risklarini aniqlashda AI modellari majburiy amaliyotga aylantirilsa, iqtisodiyotga qarz resurslari tezroq yo'naltiriladi. Kichik biznes uchun avtomatlashtirilgan kredit scoring tizimlari ishlab chiqish zarur.

3. Raqamli to'lov infratuzilmasini kengaytirish va integratsiya qilish. To'lov tizimlari o'rtasida yagona standartlar yaratish, interoperabilitetni kuchaytirish tavsiya etiladi. Naqd pulsiz iqtisodiyot ulushini oshirish uchun rag'batlantiruvchi mexanizmlar joriy etilishi maqsadga muvofiq.

4. Kiberxavfsizlikni mustahkamlash. Banklarda kiberxavfsizlik auditini muntazam o'tkazish, xalqaro standartlarga mos himoya tizimlarini yaratish zarur. Mijozlarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish bo'yicha qat'iy protokollar ishlab chiqilishi lozim.

5. Raqamli moliyaviy savodxonlikni oshirish. Aholi va tadbirkorlar uchun raqamli bank xizmatlaridan foydalanishni o'rgatuvchi treninglar, onlayn platformalar va o'quv dasturlari yaratilishi kerak. Raqamli savodxonlikni kengaytirish bank xizmatlarining qo'llanilishini yanada oshiradi.

6. Banklar va davlat o'rtasida raqamli iqtisodiyot bo'yicha koordinatsiyani kuchaytirish. Bank tizimi va iqtisodiy sohalar o'rtasida raqamli ma'lumot almashinuvi tizimini takomillashtirish muhim. Open Government Data va Open Banking integratsiyasini chuqurlashtirish zarur.

7. Raqamli banklarning investitsion faolligini oshirish. Innovatsion startaplar, texnoparklar, industrial zonalar uchun alohida moliyalashtirish paketlari ishlab chiqilishi tavsiya etiladi. Venchur moliya bozorida banklarning ishtirokini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, raqamli banklarning rivojlanishi iqtisodiyotning tizimli takomillashuviga, moliyaviy barqarorlikning mustahkamlanishiga va innovatsion iqtisodiyotga o'tish jarayonining tezlashishiga asos bo'lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "O'zbekiston bank tizimining raqamli transformatsiyasi bo'yicha yillik hisobot". Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni: "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida". - PF-6079, 2020-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. Raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlari bo'yicha statistik ma'lumotlar. Toshkent, 2022–2024.
4. TBC Bank Uzbekistan. Annual Report: Digital Banking and Market Development. Toshkent, 2023.
5. Kapitalbank. Raqamli xizmatlar bo'yicha hisobot va statistika. Toshkent, 2023–2024.
6. Ipak Yo'li Banki. Digital Ecosystem Development Report. Toshkent, 2022.
7. Xalq Banki. Ijtimoiy to'lovlarning raqamlashtirilishi bo'yicha yillik ma'lumotnoma. Toshkent, 2023.
8. World Bank. Digital Financial Services: Innovations and Global Trends. Washington, 2022.
9. International Monetary Fund (IMF). Fintech and the Future of Finance. IMF Working Papers, 2021.
10. Bank for International Settlements (BIS). Digital Banking Strategies and Regulatory Approaches. Basel, 2022.